

Đi tìm xã hội lý tưởng để thay độc tài toàn trị

Phạm Đình Bá

11/12/2022

Trong những bài trước, tôi đã dự phóng theo những tiếp cận kinh tế và chính trị về có thể Trung Quốc trong quá trình phát triển sẽ chuyển đổi từ độc tài toàn trị cứng của Tập Cận Bình sang một thể chế không cộng sản. Một khi ĐCSTQ đi đá, thì ĐCSVN có tai biến mạch máu não chuẩn cuối đời.

Trong vai trò thay thế, xã hội dân sự có trách nhiệm tìm kiếm, tường trình, thảo luận, tự dạy cho nhau để tạo đồng thuận về những tiên đề và cơ cấu của một xã hội lý tưởng.

Các nhà triết học chính trị đang lao động trong việc suy nghĩ về 1 xã hội lý tưởng giống như thế nào. Có lẽ cách diễn đạt nổi tiếng nhất về một lý tưởng như vậy có thể được tìm thấy trong cuốn sách “A Theory of Justice” của John Rawls. Ở đây, Rawls giới thiệu khái niệm về một xã hội có trật tự tốt. Một xã hội có trật tự tốt là một xã hội trong đó tất cả chúng ta đều chấp nhận các nguyên tắc công lý giống

nhau và hơn nữa, các thể chế cơ bản của xã hội chúng ta được điều chỉnh bởi các nguyên tắc này. Rawls lập luận rằng để trở thành một xã hội lý tưởng thì cũng phải là một xã hội có trật tự.

Có những lý do chính đáng để nghĩ rằng một xã hội lý tưởng cũng là một xã hội có trật tự. Thật vậy, lý do mà Rawls đưa ra khái niệm về một xã hội có trật tự ngay từ đầu là vì ông cho rằng những xã hội như vậy có những đặc điểm nhất định tạo nên một lý tưởng hấp dẫn.

Những tính năng này là gì? Thứ nhất, có sự đoàn kết xã hội: trong một xã hội như vậy, tất cả chúng ta cùng làm việc để mang lại những gì công lý đòi hỏi. Ở đây, chính trị giống như một doanh nghiệp được chia sẻ hơn là một cuộc cạnh tranh.

Một đặc điểm khác, có khả năng là các thể chế cưỡng chế cấu thành nên một xã hội như vậy phải chịu sự giám sát của công chúng khi chúng ta hỏi tại sao họ yêu cầu chúng ta những gì họ làm: tất cả chúng ta đều biết rằng các thể chế cơ bản của chúng ta được thực hiện để đáp ứng các yêu cầu của công lý.

Và cuối cùng, Rawls lập luận rằng khi chúng ta tuân thủ các yêu cầu của công lý trong một xã hội có trật tự, chúng ta nhận ra quyền tự chủ của mình: chúng ta hành động theo các quy tắc và thể chế mà chúng ta tự lập pháp hoặc tự đưa ra.

Mặc dù hấp dẫn như một phần của 1 xã hội lý tưởng, nhưng các yêu cầu về tính ngăn nắp là khá khắt khe. Các yêu cầu này không chỉ đòi hỏi mà còn không tưởng theo nghĩa tiêu cực. Hãy nhớ lại rằng một phần của định nghĩa về trật tự tốt là tất cả chúng ta đều đồng ý về những gì công lý đòi hỏi. Rawls sau này nhận

ra rằng điều này là không thể có trong một xã hội tự do—và quan trọng là, theo Rawls, xã hội lý tưởng là một xã hội tự do.

Chính những thể chế tạo nên một xã hội tự do—cho phép tự do tư tưởng, ngôn luận và lương tâm—sẽ khiến chúng ta tán thành những giải thích khác nhau và mâu thuẫn nhau về những gì công lý đòi hỏi. Nhưng khi chúng ta bất đồng về những gì công lý đòi hỏi, thì những đặc điểm hấp dẫn đi cùng với xã hội có trật tự tốt—sự đoàn kết xã hội, sự giám sát của công chúng và quyền tự chủ—có thể bị mất đi, vì những bất đồng về công lý không tương thích với định nghĩa cơ bản về trật tự tốt. Rốt cuộc, xã hội lý tưởng trông không lý tưởng lắm. Rawls và những người kế tiếp của trường phái suy nghĩ này phải làm gì để đáp lại?

Có lẽ họ có thể đưa ra sự sửa đổi sau: mặc dù tất cả chúng ta không chấp nhận các nguyên tắc công lý giống nhau, nhưng dù sao xã hội lý tưởng vẫn được tổ chức xung quanh một quan niệm về công lý. Ở đây, họ giữ lại một đặc điểm cốt lõi của trật tự tốt, trong chừng mực xã hội được điều chỉnh xung quanh một quan niệm về công lý; nhưng họ loại bỏ điều khác, cụ thể là tất cả chúng ta đều đồng ý với quan niệm này.

Bây giờ nhóm từ Rawls đã làm điều này, thì họ vẫn giữ lại một số đặc điểm hấp dẫn đi kèm với định nghĩa ban đầu về tính ngăn nắp. Luật pháp vẫn có khả năng tuân theo sự giám sát của công chúng bởi vì chúng ta biết lý do tại sao chúng được thực thi: để thực hiện các yêu cầu của một quan niệm về công lý - mặc dù bây giờ, theo một số người, không phải là quan niệm đúng đắn về công lý.

Đoàn kết xã hội sẽ được thực hiện theo một nghĩa nào đó: mặc dù không phải tất cả chúng ta đều nghĩ rằng mục tiêu mà chúng ta theo đuổi (thực hiện quan niệm

quản lý về công lý) là tốt nhất (vì chúng ta không đồng ý về quan niệm về công lý mà chúng ta cố gắng thực hiện), chúng ta vẫn cùng nhau theo đuổi mục tiêu này dù sao đi nữa.

Nhưng chúng ta có thể sẽ không nhận ra quyền tự chủ của mình trong một xã hội như vậy: nhiều người trong chúng ta sẽ không tự lập những điều lệ cho quan niệm về công lý mà chúng ta tuân theo. Và, hơn nữa, dường như có điều gì đó rõ ràng là không công bằng về một trật tự xã hội như vậy. Những người có quan niệm ưa thích nhất về công lý là quan niệm cai trị sẽ luôn thắng trong tiến trình chính trị. Mọi người khác là một kẻ thua cuộc vĩnh viễn.

Để đối phó với những lo lắng này, có thể những người theo Rawls sẽ cùng nhau từ bỏ ý tưởng về công lý. Tại sao nghĩ rằng xã hội lý tưởng nên được tổ chức xung quanh một và chỉ một quan niệm về công lý ngay từ đầu? Tại sao không để chính trị được điều hành bởi lợi ích của công dân hơn là các nguyên tắc trừu tượng? Tuy nhiên, có thể cho rằng con đường phía trước này có chi phí lớn hơn con đường vừa xem xét.

Vì không thể có sự giám sát của công chúng trong một xã hội như vậy, trong đó sẽ khó biết tại sao các chính sách của chúng ta lại có kết cục như vậy. Thay vì các chính sách phản ánh nhu cầu của một quan niệm về công lý mà chúng được thực hiện để phục vụ, chúng sẽ là kết quả phức tạp của một quá trình thương lượng và cân nhắc mà hoạt động bên trong của chúng có thể hoàn toàn bí ẩn đối với chúng ta. Hơn nữa, sự đoàn kết xã hội cũng bị mất đi: nếu tất cả chúng ta không làm việc để thực hiện quan niệm về công lý, thì chính trị giống như một cuộc cạnh tranh hơn là một doanh nghiệp chung. Và cuối cùng, thật khó để thấy làm

thế nào chúng ta có thể nhận ra quyền tự chủ của mình trong một xã hội như vậy: tại sao lại nghĩ rằng một nền chính trị trông như thế này sẽ dẫn đến các quy tắc mà chúng ta sẽ tự lập pháp?

Vậy thì nhóm từ Rawls phải làm gì? Từ bỏ dự án xây dựng một xã hội lý tưởng? Hoặc có lẽ chỉ làm giảm bớt những kỳ vọng về một lý tưởng không tưởng thực tế có thể thực sự trông như thế nào? Có thể nhóm từ Rawls cũng không cần làm như vậy. Thay vào đó, họ cần hình dung lại xã hội lý tưởng trông như thế nào bằng cách suy nghĩ lại một số giả định cơ bản mà họ đưa ra trong lý thuyết của mình. Một giả định như vậy mà những người theo chủ nghĩa Rawls – và thực tế là hầu hết tất cả các nhà triết học chính trị – đưa ra là xã hội lý tưởng là một đơn vị chính trị duy nhất được điều hành bởi một chính phủ tập trung duy nhất. Theo định nghĩa ban đầu về trật tự tốt, đó là toàn bộ mọi người trong xã hội tán thành một quan niệm duy nhất về công lý. Và chính các thể chế cấu thành xã hội nói chung được điều chỉnh bởi một quan niệm duy nhất về công lý.

Tuy nhiên, nhiều trật tự xã hội và chính trị trong thế giới thực không coi xã hội là một đơn vị chính trị duy nhất được điều hành bởi một chính phủ tập trung duy nhất. Ở đây hãy nghĩ về các cấu trúc liên bang như của Hợp chủng quốc Hoa Kỳ. Mặc dù, có thể cho rằng, cấu trúc liên bang đã suy tàn theo thời gian và ngày càng trở nên tập trung hóa, cách bố trí hợp pháp của cấu trúc liên bang của Hoa Kỳ đã phân chia xã hội thành nhiều đơn vị quản trị riêng biệt, những đơn vị này sau đó có thể ban hành chính sách của riêng họ và đôi khi hoàn toàn khác biệt với chính sách mà chỉ những người trong khu vực tài phán của họ phải tuân theo.

Các tiểu bang khác nhau có thể quyết định các chính sách phúc lợi, luật hình sự và thủ tục của riêng họ, loại hàng hóa công cộng nào sẽ được cung cấp, v.v.

Mặc dù không quen thuộc với nhiều nhà triết học chính trị, nhưng ý tưởng về cấu trúc quản trị phi tập trung lại quen thuộc hơn với các nhà kinh tế và khoa học chính trị. Trong một bài luận khá nổi tiếng hiện nay, các tác giả Vincent Ostrom, Charles M. Tiebout và Robert Warren xem xét ý tưởng về tính đa trung tâm bằng cách xem xét kỹ các cấu trúc quản trị ở các khu vực đô thị. Các tác giả bắt đầu bằng cách lưu ý rằng quản trị đô thị thường bao gồm các khu vực pháp lý chồng chéo về thẩm quyền, trùng lặp các chức năng liên quan đến việc cung cấp hàng hóa và dịch vụ công cộng, và nhiều trung tâm ra quyết định tồn tại độc lập với nhau.

Điều này trái ngược với các cách tiếp cận độc quyền đối với quản trị, trong đó thẩm quyền, việc ra quyết định và việc cung cấp hàng hóa và dịch vụ công được giới hạn trong một đơn vị quản trị tập trung duy nhất. Mặc dù nhiều người vào thời điểm đó lập luận rằng các cấu trúc quản trị đa trung tâm là lãng phí vì chúng thường trùng lặp các chức năng, nhưng các tác giả lập luận rằng có thể có một số lợi ích không rõ ràng đối với đa trung tâm. Ví dụ, bản chất phi tập trung của một chế độ đa trung tâm có thể làm nảy sinh sự cạnh tranh giống như thị trường giữa các đơn vị chính trị khác nhau, điều này có thể dẫn đến việc cung cấp hàng hóa công hiệu quả hơn.

Tuy nhiên, có những lợi ích khác đối với cấu trúc quản trị đa trung tâm, bên cạnh khả năng tạo ra cạnh tranh gần như thị trường. Cụ thể, tính đa trung tâm cho phép thỏa mãn các sở thích đa dạng. Sự bất đồng về cách thức điều hành trường

học của chúng ta, liệu chúng ta có nên sở hữu súng, hay liệu chúng ta có thể hút cần sa không nhất thiết dẫn đến kẻ thắng người thua trong quá trình chính trị. Trong một cấu trúc quản trị đa trung tâm, các đơn vị chính trị khác nhau có thể phục vụ cho các sở thích cá nhân đa dạng. Thay vì sống trong xung đột liên tục với nhau, tính đa trung tâm cho phép chúng ta sống cùng nhau tốt hơn, về cơ bản, cho phép chúng ta sống xa nhau hơn.

Đây là một bài học quan trọng mà nhóm từ Rawls có thể tiếp thu. Để nhớ lại vấn đề chính của họ: có những đặc điểm hấp dẫn đi kèm với một xã hội có trật tự tốt, nhưng một xã hội không thể có trật tự tốt chừng nào chúng ta còn bất đồng về công lý. Nhưng mặc dù xã hội nói chung không thể được tổ chức tốt trên thực tế, nhưng nhiều khả năng các đơn vị chính trị riêng lẻ trong một cấu trúc quản trị đa trung tâm bao trùm có thể tiếp cận trật tự tốt hơn khi so sánh với các chính phủ tập trung. Thay vì sống trong một xã hội nơi mọi người liên tục tranh giành các kế hoạch phân phối lại theo chủ nghĩa bình đẳng và tự do, một cấu trúc quản trị đa trung tâm cho phép cả hai phe đều có lựa chọn của họ.

Tất nhiên, giờ đây cũng là điều không tưởng theo nghĩa tiêu cực khi nghĩ rằng các đơn vị quản trị riêng lẻ trong một trật tự đa trung tâm sẽ được sắp xếp hợp lý: điều này sẽ đòi hỏi chúng ta phải tự sắp xếp một cách hoàn hảo vào các đơn vị quản trị theo quan niệm về công lý mà chúng ta cho là tốt nhất. Đây không phải là yêu cầu bồi thường. Thay vào đó, tuyên bố là các đơn vị quản trị phi tập trung tiếp cận tốt hơn khi được sắp xếp hợp lý khi so sánh với các đơn vị quản trị tập trung đơn lẻ, theo đó tỷ lệ tương đối cao hơn trong số chúng ta cư trú trong các đơn vị quản trị phi tập trung đồng ý rằng các yêu cầu của công lý đang được thực

hiện khi so sánh với số lượng trong số chúng tôi cư trú trong một đơn vị quản trị tập trung duy nhất nghĩ ra điều này.

Điều này không đảm bảo rằng những đặc điểm hấp dẫn mà Rawls cho là đi kèm với các xã hội có trật tự tốt sẽ được đáp ứng. Nhưng, hợp lý là, chúng sẽ được đáp ứng ở mức độ lớn hơn khi so sánh với các mệnh lệnh chính trị tập trung. Sự giám sát của công chúng sẽ được thực hiện ở một mức độ lớn hơn trong đó có khả năng sẽ có sự gắn kết chặt chẽ hơn giữa các chính sách quản lý chúng ta và những gì chúng ta nghĩ rằng công lý đòi hỏi. Ý thức về sự đoàn kết xã hội của chúng ta sẽ lớn hơn trong các đơn vị chính trị phi tập trung của chúng ta vì có sự đồng thuận lớn hơn. Và nhiều người trong chúng ta sẽ nhận ra quyền tự chủ của mình, trong đó nhiều người trong chúng ta sẽ sống theo luật mà chúng ta sẽ tự lập pháp, vì nhiều người trong chúng ta nghĩ rằng chúng ta đang sống trong một xã hội nơi các yêu cầu của công lý được thực thi.

Nguồn: <https://blogs.lse.ac.uk/theforum/thinking-small-ideal-society/>. Phần lớn bài này là tôi học từ Brian Kogelmann. Ông là Trợ lý Giáo sư tại Đại học Maryland. Sở thích nghiên cứu của ông kết hợp triết học, chính trị và kinh tế.